

szavak, képek, de az egész szinte tolakodóan sugallja, hogy vigyázat, ez a vonat nem igazi vonat, hanem az élet allegóriája. Emekben csak leírja, egyébként nagyon láttatóban, mozgalmasan, egy „kihűlt váróterem” nyüzsgését („részek / biciklis vagányok behecses kofák / ingázó szabadságos kalonák / rikkancsok pályamunkások kopott / disznóbörtviskás hivatalnokok / törülközőket áruló polyak / batyus cigányok lénsfergő diák / papírzacskót durrogató bolond / busfajhás fáradt géppisztolyos”), de ebben a Szabó Lőrinc-és áthajlásokkal, a környezetbe beleomló rímekkel egy-úgy megpántolt, egy cseppet sem szárnyaló szövegben itt-ott váratlanul felfénylik egy-egy szó, kép, lírai futam, és a verset a természet utáni leírás szintje fölé emeli, s valami nehezen leírható, de nyilvánvaló általánosabb jelentést visz bele. És hadd térjek most vissza egy pillanatra az imént emlegetett ANGYAL-hoz. A vers szöveve érdes-rúcskós, nyelvi-képi anyaga alig törekszik az ügynevezett költői felé. Csakhogy ezen a sívár terepen egy „üveglő szárnyú” angyal lépeget, sőt egy szakasszal később, vonul, fénségesen és ünnepélyesen. „Akárha jőne száz évvel korábbról”, mondja róla Baka, hirtelen emeltebb hangra váltva. Ha édeni szépségére gondolunk, jöhetne Lermontovból is, ha meg eszelős szemére, akkor Vörösmartyból. Szívesen tekinteném az ANGYAL-t a Baka-líra önjelmezésének. Úgy roncsolta össze, gyúrte meg első versei szép lírizmusát, úgy tette rögzösebbé a vers felszínét is, mélyebb rétegeit is, hogy meghagyta benne az elemi költészetet. Ahogy megtalálta az egyensúlyt személyes és személytelen közt is. A FARRASOK ÓRÁJÁ-ban a maga álmatlan, szorongásos éjszakai-ról beszél, de, talán a tárgyias részletekkel, el is távolítja magától a verset. Ezért érezzük úgy, hogy nemcsak Baka vergődik benne, hanem mi is, mindannyian. A THÉSZEUSZ viszont igazi objektív líra: egy mitológiai történet nagyszerűen megrendezett színrévidele. De lázas személyes vallomás is a maga szakadatlanul zajló lélekalatti drámájáról (megírta ezt másképp, két évvel korábban, a Dantéra hangolt HUOK-SZONETT-ben is), amelyben ő a helyszínen: a labirintus, és ő a két szereplő is, a vérszomjas bikaszörny és Athén királyfija, s akárhogy fordul, mindenképpen onmagát pusztítja el. A hasadáságnak ezt a rémdrámáját pedig csak azért hisszük el, mert nem Ba-

ka István mondja, hanem Thészeusz. Személyes hitelét éppen a személytelen előadás szavatolja.

Lator László

A NAGY SIKOLY

Erdős Renée: *A nagy sikoly*
Garabonciás, 1989. 330 oldal, 119 Ft

Polcz Alaine: *Asszony a fronton*
Szépirodalmi, 1991. 197 oldal, 120 Ft

Egy úrilány szerelmi házasságot köt. Nagy család, notabilitások vesznek részt az esküvőn, püspök esket. Minden boldogságot ígér, ám a nászéjszakán valami végzetesen balul sikerül. A férfi gyöngédtelen az ágyban, nem juttatja örömhöz asszonyát, napközben pedig gyerekasszonynak tekint, akivel nem osztja meg gondolatait, gondjait. Utóbb – még a nászúton – meg is csalja.

A fenti tárgyilagos leírással, bármily furcsa, mindkét könyv kezdetének szüzségét ismerttettem. Ám e döbbenetes hasonlóság, melyre olvasmányaim egymásutánjának véletlene figyelmeztetett, még nem volna elegendő, hogy Erdős Renée híresen rossz regényét Polcz Alaine erőteljes és megrendítő új memoárjával együtt tárgyaljam, ha az utóbbi nem volna némi fényt A NAGY SIKOLY problémájára, s ha amaz nem világítaná meg az ASSZONY A FRONTON esztétikumát.

Az 1923-as regény problémája a nő testi szerelme, s a hisztérikus elutasítás és a hisztérikus igenlés számos lehetőségét ábrázolja. A probléma e szó szoros értelmében való körbejárása áterotizálja egész anyagát (a nő szexuális elélezését eufemizáló cím is erre vall), hogy aztán a pánerotikus hangulatnak tökéletesen ellentmondó kenetteljes újkatolikus megoldás hártsa át a női élet értelmét a gyermekszülésre és törölje el – tisztán tartalmilag – a problémát. Ám az örök probléma giccseben, ahol a giccс épp a művészies-metafizikai színezetet nyerő örök jelzőben rejtőzködik, a szociálisan mélyen meghatározott sajátosságok és e szociális elem eltüntetni

igyekevése közötti ellentmondásban, természetesen, mint minden sikeres giccsben, valószínűségi probléma, aktuális nyomorúság, eleven kőn mutatkozik meg. Hogy ez s így mutatkozik húsz évvel később egy a regény miliójéhez hasonló társadalmi helyzetű tizenkilenc éves kolozsvári lány életében, az magyarázza az egykori nyolc kiadást s az emlékek jogán még a mai repríz motívumait is.

De, mint mondom, A NAGY SIKOLY igen rossz, s ennek bizonyítására kár sok szót vesztegetni. Nyilvánvalóan az esztétikai törekvés, a stilizálás teszi tönkre: mindennek nagyszabásúnak kell lennie benne, a nagyvilági környezetnek, a konfliktusoknak, a magán- és párbeszédnek, az emberek szépségének. Mindig mindenki élete csúcán van, mámoros vagy szenvedő értelemben. A figuráknak figurációk nagyszabású illusztrációjává kell válniuk, a nagy sikoly pártján vagy ellene, s a teatrális gesztusokért nem nagy ár a maradék élet. Minden neobarokk pompába fül, a művész művészsége, a püspök püspöksége, a táj, a nyelv. Ha valaki művész, akkor zseni, ha orvos, akkor nagy tanár, ha pap vagy apáca, akkor egyházfejedelem vagy fejedelemasszony, ha burzsoá, akkor milliomos pátriárka. Ha kettesben elköltött szerelmi vacsora, akkor jégbe hűtött bouillon, „*óriási tengeri rák, körülásva apró pástétomokkal*”, és még vagy öt fogás. Mesterkéltségre vonatkoztat mindent ugyanarra, és szolgál a főhős nő nevelődésének vagy inkább lenevelődésének tanulságul. Nemcsak a társadalmi világot, de a lélek világát sem fogadhatja be ez az építmény.

A giccs nem művésziellen, ellenkezőleg, a túlhangsúlyozott, halmozott, hatványozott művészség. Polcz Elaine könyvének meglepő művészi hatása éppenséggel művésziellenességéből származik. Könyve elején még tetten érhető a megformálásra való törekvés – az elbeszélő időnként megszólít valakit. Talán Polcz Elaine második férjének, Mészöly Miklósnak példája munkálhatott itt – az ő egyik legszebb könyvében, a PONTOS TÖRTÉNETEK, ÚTKÖZBEN címűben van így jelen a megszólított. De utóbb a memoárról elfeledkeznek erről a művészi fogásról – és jól teszi. Tökéletes eszköztelenségé hat.

„*Azt hiszem, ha készségesen is feküdtél le, de nehezen, vonakodva adtam át magamat az ölelésnek. Hogy ez kívülről is látszott-e rajtam, nem tu-*

dom. Az biztos, hogy mindig fogadtam a közeledését. Ha nem éreztem semmit, az jó volt, nyugodt maradtam. De ha átadtam magam az ölelésnek, egynéhány pillanat múlva ott maradtam pattanásig feszült idegekkel, kiiktettek a fejemben az erek, és nem akart alábbhagyni a szudobogásom, s pedig elfordult a falnak és aludt...” (17. k. o.) Ilyen száraz-összinte, nyelviileg igénytelen leírásban mutatkozik meg az, aminek ellentétét Erdős Renée kimódolt artisztikummal nagy sikolynak nevezi. De Polcz Elaine memoárjában ez a korai házasság egy – talán a több esztendő frontszolgálat kommunikálhatatlan tapasztalatainak következményeképpen – belső ridegségét oldani nem tudó, büntudatát fojtott szemrehányássá változtató, az önelégületlenséget már-már kegyetlen némasággal palástoló, kezdődő alkoholbetegséggel küszködő, igaz, a történelem nehéz pillanataiban korrekt, sőt derekas, de a magántörténetet elviselhetetlenné tevő emberrel, nos ez a korai házasság csak előjátéka, de a véletlen folytán borzongatóan profetikus előjátéka a későbbieknek. Annak, amiért érdemes volt és amiért meg kellett írni ezt a könyvet. A rémület nagy sikolyának, amelyet a szerző a lehető legcsöndesebben idéz fel.

A könyv írója azok közé a nők közé tartozik, akiket a magyarországi harci cselekmények idején szovjet katonák megerősszakoltak. Mindenki tudta, hogy asszonyainkon „végigmertek” az oroszok, de ennek alig van irodalmi dokumentuma. Déry Tibor ALVILÁGI JÁTÉROK-jának első, 1946-os kiadásában szerepel a HÁBORÚ című novella, de a későbbi kiadásokban nemcsak cenzurális okokból maradt ki, hanem joggal is, mert sikerületlen. Csalog Zsolt szamizdatos írásában rejlik némi adalék. Esterházy Péter FÜHAROSOK-jának költői mítoszában távolról megjelenik. A cenzúra természetesen több mint négy évzúden keresztül lehetetlenné tette, hogy valaki nyilvánosan szólhasson erről, de a hallgatásnak, gyanfának, mélyebb okai is vannak. A megaláztatás elfojtásra készített. Ez az erőszak tétel beszennyez – a viszolygás az áldozatra is háramol. Az alantas közvélekedés még szellem gyanúperbe is fogja, hogy maga sem lehet ártatlan, ha az megtörtént vele.

Azok a történetek, amelyeket szóbeszédből e nemből ismerünk, általában egyszeri

események, s valami véletlen balszerencse következményei. A könyv hősnőjének balszerencséje nagyobb szabású: a – mint utóbb kiderült – keresztények számára majdnem biztosnak bizonyult, sértetlenül maradt Kolozsvárról egy dunántúli kastélyba menekült, éppen oda, ahol három hónapon keresztül állt, azaz hullámozott a front, cserélődtek az állások, s a caapdából nem volt menekvés. Elszakadt férjétől, anyósával maradt. Az erőszak-tétel nem egyszerű, hanem folyamatos, majd-hogynem mindennapos esemény volt.

Hogyan lehet egy elmondhatatlan történetet elmondani? Hogyan lehet egy tapasztalatot megosztani, melyben a legextrémebb léthelyzetek, a háború vagy kivégzés okozta halál, a rettegés, az éhezés, a nemi erőszak az élet normális velejárói? Közismert, hogy az éles tapasztalatok elviselhetetlenségig fokozódó felhalmozódására a lélek tompasággal válaszol. Ennek a lélektani jelenségnek van egy esztétikai párhuzamosa. A tragikus események halmozása paradox hatást kelt – ezzel már Lessing is bajlódott. Azt mondanám, hogy Polcz Alaine könyvében az átélt izonyat pszichológiai következménye, a rémületes események egykedvű természetesenek tartása áll jól az esztétikai hatásért. Nincs itt semmi erőfeszítés a pontos visszaemlékezésre, mégis rendkívüli hitelességet érzünk, mintegy annak jeleként, hogy az elmúlt majd' fél évszázad nem mosta el az emléket, hanem ezerszer megismételtette. Nincs kényszerű önvizsgálat sem – a néha-néha megemlégtet későbbi lidérces álmok helyettesítik. Nincs nyoma az öngyógyításra való törekvésnek. Valami póztalan fásultság az elbeszélés módja. A könyv fő témája, az erőszak-tétel, nincs a könyv centrumában, hanem mintegy mellékesen, újra meg újra megtörténik, a kiközített idő s az immár soha vissza nem zökkenő idő természete szerint. A kiközített idő prefigurációja a néma és hideg házasság, melyben az ifjú asszony gonorrhéát kap férjétől a nászúton, hogy aztán a következő valamelyik orosz katonától kapja. A tragédiák magától értetődősége helyettesíti a részvétet, s amit méltányosságnak vélhetnénk, az is az.

Valóban, feltűnően impassibilis írás ez. Amiképpen bizonyos közönnyel sorolja az aszolidaritás sűrű példáit, ugyanolyan egykedvűséggel a szolidaritás ritka eseteit. „Em-

lékszem, reggelenként a fejem mellett találtam egy kicsinyke csomagot. János öregedő, kövérkés agglégény barátja lehetete oda tiokban.” (120. o.) Az elbeszélő önmagával szemben is részvétlen, hiszen körülötte öregasszonyokkal (anyósával) és gyereklányokkal is ugyanaz történik. De részvétlen másokkal is. A részvétlenség ebben a könyvben valójában egyedül állatokkal – lovakkal és kutyákkal – szemben mutatkozik, a jóság csodálata pedig csak szentekkel szemben. Az a két öregasszony, aki önzetlen jóságá révén kiemelkedik a történetből (anyósa és egy másik), szemmel láthatólag magából az emberi speciesből is kiemelkedik, és életszentségre tesz szert. Az a két ember, akivel szemben indulatot táplál önzése és szeretetlensége okából, pap. Tőlük, ha tisztuk szerint kiszolgáltatják, elvárható volna a bensőséges kapcsolat a szentségekkel, a hozzájuk méltó élet. (Egy harmadik, „hideg bestiánaként” emlegetett személy, a szerző bátyjának élet-társa, nem a fronttörténethez tartozik.) Meglepő viszont a tökéletes indulatlanság magukkal az erőszaktevőkkel szemben. Ezt méltányosságnak vélhetnénk, ám közelebből szemügyre véve nem az, hanem máig ható traumatikus következmény, melyről a viktimológia szakértői sokat tudnak. De a traumának traumatikus feldolgozása tette képesé Polcz Alaine-t erre az egyetlen irodalmi művére. (A talán tájékozatlan olvasó kedvéért említem meg, hogy a szerző ismert thalnatológus, azaz haldoklókkal foglalkozó pszichológus.)

Egész tipológiája, időben is egymás után következő „fejlődésregénye” tárul fel a könyvben a katonák erőszak-tételének. A megijesztés: „Főbe lövök »tvoj muzs« (= a te emberedet). Aztán mosolygott, és behívott a szobába. Bementem vele, tudtam, hogy már akar. Letette a képet az éjjeliszekrényre, és lefeküdt az ágyra.” (107. o.) A csoportos terror: „Hátravitték a konyhába, és úgy vágta a földhöz – valószínűleg megint védekezni akartam vagy támadni –, hogy a fejem beüsgödött a szemetesláda sarkába... Elvesztettem az eszméletemet. Az esperes nagy belső szobájában lértem magamhoz. Az üvegek kilörték, az ablakok bedeszklázva, az ágyon nem volt semmi, csak a csupasz deszkák, azon fekiüdtem. Az egyik orosz volt rajtam. Hallottam, ahogy a mennyezetről egy női hang csapott le: anya, anyuka! – kiabálta. Aztán rájöttem, hogy az én hangom az, én kiabálok. Mi-

kor rájöttem, abbahagytam, csöndesen, mozdulatlannal fekiidtem. A tudatommal nem tért vissza a test-érzékelésem, mintha megdermedtem vagy kihűltem volna. Az ablaktalan, füstellen szobában, meztelen alsótesttel fázhattam is. Nem tudom, még hány orosz ment át rajtam azután, azt sem, hogy azelőtt mennyi. Mikor hajnalodott, otthagytak. Fölkeltem, nagyon nehezen tudtam mozogni. Fájt a fejem, az egész testem. Erősen véreztem. Nem azt éreztem, hogy megerőszakoltak, hanem azt, hogy testileg bántalmaztak. Ennek semmi köze sem volt az öleléshez, sem a szexushoz. Semmihez sem volt köze. (109. k. o.) A kényszerű prostitúció: „Mami egyre fogyott, már azt sem ette meg, amit a csomagcskában találtam. Elmentem az orvoshoz, János ismeréséhez, és kérdeztem, mit csináljak? Azt tanácsolta, hogy adjak neki folyadékot, mert különben elpusztul a pincében. Folyadékot, de hát mi? Még a vzből is naponta csuporral ihathunk. Elmentem az oroszokhoz, és kértem egy csupor tejet. Tudtam, hogy má az ára. Lefeküdni egy csésze tejt. (120. o.) A nem keresett, de csak az inség általános értelmében kényszerű prostitúció: „Egy fehére kendőt terítettem magamra, és az arcomat bekenem hamuval, sárral – így próbálták a nők menteni magukat. Egyszer át kellett ugrani egy árkon... Ugrás közben az öregasszonyos, görbedt tartást egy pillanatra feladtam. A kommandatúróparancsnok meglátott az ablakból. Aztán elsőkerítetett... Nagyon kedvesen fogadott, jó vacsorát kaptam. Vártam, hogy mi következik. Hogyha nála maradok éjszakára – mondta –, ad egy fél dísznót. Uramistan, egy fél dísznót, akkor! Gondolkodás nélkül lefeküdtem vele... Elég gyöngéd és kedves volt, ez kínosabban érintett, mint amikor alku nélkül megerőszakoltak. Hazugság volt a részemről, hogy „igyekeztem viselkedni...” (137. o.)

Adassék üsztelet Polcz Alaine-nek ezért a majdhogynem szenttelenül bevallott szexaktéért. Sade Justine-je a sok századik erőszakoté után is ugyanaz a meggyalázott ártatlanság marad. Az ASSZONY A FRONTON megmutatja, hogy ahogyan az öngyilkosság is lehet szokás, úgy a nemi erőszakhoz is lehet adaptálódni.

Szenvtelenség? Ebben a „hochértelmiségi” asszonyban (szakmai esszék szerzőjében) íróként van valami az „elbeszéltem az életemet, úgy, ahogy volt” naiv primitívizmusából. Nem jelenetez, hanem sorjáz, nem törekszik drámai effektusokra, nincs írói terve. Minden hatás ebben a könyvben az elősorolt ese-

mények nem fiktív voltából táplálkozik. S mégis, noha minden gyakorlott olvasó világosan meg tudja különböztetni azt a közvetett élményt, amelyet a közvetlen életdokumentum idéz elő (drámáját nekünk kell transzponálnunk), attól a közvetlentől, melyet a művészet közvetítése, transzpozíciója hoz létre, Polcz Alaine vallomása közvetlenül hat. Ahogy az „irodalomban” Esterházy Péter FÜHAROSOK-jában az erőszakoté után a megerőszakoltak elkezdenek szívóból nevetni, úgy e könyv ábrázolta „életben” egy alkalom után valami ablakon igyekszik a hősnő egy áldozattársa kimászni. „Ővele olyan durván bántak, hogy sebes lett a combja is. Ahogy tollam a meztelen fenekét – beszorult az ablakba –, még nevetünk is. Nem tudom, hogy miért nevetünk, de nevetni kellett. Kint valahogy összeszedtük magunkat, és beosontunk Mamihoz. Mami akkor viték-e el vagy máskor? Most már minden összeheveredik a fejemben...” (110. o.)

E megpróbáltatásoknak egyszer vége szakad, s a hősnő megtalálja anyját. „Persze, anyám srít, és boldog volt, és ölelt. És én néztem, és örültem neki. Örültem annak, hogy élnek, de olyan nagyon nem.” (155. o.)

Radnóti Sándor

AMERIKAI KÖLTŐK MAGYARUL

Amerikai költők antológiája
Szerkesztette Ferencz Győző
Európa, 1990. 946 oldal, 250 Ft

A létezés hálói
Amerikai költők versei
Kodolányi Gyula műfordításában
Európa, 1990. 157 oldal, 40 Ft

AZ AMERIKAI KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA szép és jó, de miért nem jobb? Miért tekintélyesebb a külalak, valamint az első benyomás, mint az értékelhetően közreadott anyag? Ha összehasonlítjuk például a THE PENGUIN BOOK OF AMERICAN VERSE című antológiával, amit a szerkesztő Ferencz Győző is megtehetett vol-